

R E V I E W E S S A Y

af Frederik Thuesen

Borgerlig Offentlighed – næsten 50 år og mange trilliarder *bits* efter

Habermas, Jürgen 2009: *Borgerlig Offentlighed. Offentlighedens strukturændring. Undersøgelse af en kategori i det borgerlige samfund*. Med et nyt forord af Habermas fra 1990. (Oversat fra tysk af Henning Vangsgaard efter *Strukturwandel der Öffentlichkeit*). København: Informations Forlag.

En amerikansk sociologiprofessor sagde en gang til undertegnede at Habermas efter hans opfattelse kun havde skrevet én god bog – *Borgerlig Offentlighed*. Hvis man ser sådan på Habermas' forfatterskab, er det godt at Informations Forlag i 2009 fik udgivet en dansk oversættelse af det første værk som bidrog til at gøre Habermas til en kendt sociolog. Bogen udkom oprindeligt i 1962, og dermed er det altså med 47 års forsinkelse at bogen udkommer på dansk. Det tidsrum, der er gået siden 1962 – næsten 50 år – giver dog også anledning til at spørge om bogen og dens analyser fortsat er relevante? Det er temaet i det følgende. For man kunne jo fristes til at spørge: Er der ikke løbet så meget vand i åen og trilliarder af *bits* gennem Internettet, mobiltelefoner og andre informationsteknologier som ikke var opfundet i 1962, at offentligheden i dag er noget radikalt andet end dengang? Er offentligheden i dag, præget bl.a. af fænomener som Facebook, Twitter, iPhones & Ipads mm., ikke en helt anden

størrelse end den var for næsten 50 år siden, så analysen af kategorien borgerlig offentlighed er blevet irrelevant?

Hvis vi lader spørgsmålet om den aktuelle sociologiske relevans ligge et øjeblik, skal det indledningsvis konstateres at bogens historisk-sociologiske analyser forsat er ganske interessant læsning. I hvert fald er det et imponerende vue læseren præsenteres for i bogens første 2-3 hovedafsnit hvor 500 års samfunds- og begrebsudvikling sammenfattes på vej mod moderne kategorier som offentlighed, offentlig mening, fri meningsdannelse, fri presse mm. Analysen starter omkring 1500-tallet hvor den såkaldt *repræsentative offentlighed* centreret omkring fyrste, adel og kirke var fremherskende, og hvor offentlighedens funktion bestod i at præsentere/repræsentere disse institutioners budskaber og symbolik. Derfor var kommunikationen i denne offentlighed også kendetegnet ved *den retoriske formel* frem for *diskussionen* som iflg. Habermas kendetegner den senere dominerende *borgerlige offentlighed*.

Den borgerlige offentlighed begynder imidlertid at bryde frem omkring 15-1600-tallet fordi kapitalismen i dens merkantilistiske fase trækker et *handels- og nyhedssamkvem* med sig der bliver stadigt vanskeligere for statsmagten at kontrollere. Hen imod slutningen af det 17. århundrede og i starten af det 18. opstår derfor den borgerlige offentlighed som en sfære for diskussion og kritik der vokser ud af privatsfæren, men samtidig forbliver adskilt fra "det offentlige" (øvrigheden/statsmagten). Den opstår bl.a. omkring de i England nyetablerede *kaffehuse* der blomstrer mellem 1680 og 1730, og hvor borgerskabet mødes – først for at drikke kaffe og for at diskutere handel og litteratur, men siden også samfundsforhold og politik. Habermas bruger her historien og begrebshistorien (herunder Kant, Hegel og Marx) til at skabe idealtypen *den borgerlige offentlighed* som en sfære hvor privatfolk er samlet til "et ræsonnerende publikum" der søger at få indflydelse på statsmagtens beslutninger. Denne analyse af den borgerlige offentligheds etablering er, uanset at historikere har diskuteret og kritiseret Habermas' omgang med empirien, stadig interessant læsning der etablerer et inspirerende kritisk sociologisk begrebsapparat til at forstå den moderne offentlighed.

Iflg. Habermas begynder den borgerlige offentlighed imidlertid allerede at forfalde i løbet af anden halvdel af det 19. århundrede. Argumenterne går på at en stadigt mere udviklet kapitalisme og en stadigt mere intervenerende statsmagt gør det umuligt at holde offentligheden fri som sfære af stærke private og offentlige interesser. Stærke virksomheder og organisationer dominerer herefter offentligheden og dens vigtige talerør i form af en fri presse:

Efterhånden som disse institutioner er blevet kommercialiseret og har gennemgået en økonomisk, teknologisk og organisatorisk koncentration, har de i det seneste hundrede år udviklet sig til samfundsmæssige magtkomplekser på en sådan måde, at netop deres forbliven på private hænder ofte udgjorde en trussel mod publicistikens kritiske funktioner (s. 273).

De kritisk reflekterende og publicerende medier underlægges altså private interesser. Denne analyse forekommer stadig meget aktuel når man tænker på hvordan forretningsimperier akkumulerer magt over nutidens medier, en magt som ofte direkte eller indirekte omsættes til politisk magt. Offentlighedens frihed og dens kritiske funktion undermineres når magtfulde virksomheder, organisationer eller partier styrer debatten og nyhedsstrømmen. Som det hedder med Habermas' begreber: *kritisk publicitet* fortrænges af *manipuleret publicitet* og sammenhængen mellem offentlig diskussion og rationel fastlæggelse af loven opløses. Denne analyse er fortsat relevant. Opbygningen af medieimperier og koncentrationen af magt over disse er formodentlig kun tiltaget siden 1962 og frem til i dag. Internettet går dog på nogle måder imod denne udvikling som jeg argumenterer for nedenfor.

En anden fortsat meget rammende analyse i bogen, der hænger sammen med ovenstående, går på at *den repræsentative offentlighed* vender tilbage. Det gælder i høj grad også for nutidens politikere og andre magthavere at retorik og symbolik ofte fortrænger diskussion og kritik når magtens repræsentanter møder journalister og borgere. Nutidens politikere indlader sig i mange tilfælde ikke på reelle diskussioner af politik, men gentager – ofte til bevidstløshed – retoriske formler som de har udviklet sammen med deres spindoktorer. Diskussioner i medierne er ofte stærkt iscenesatte. Ministre vil ofte kun i studiet i landsdækkende TV-kanaler hvis de selv kan få lov til at bestemme hvem de skal diskutere med og om hvad. Og i øvrigt foretrækker de at lade sig filme på plejehjem for demente, i zoologisk have sammen med små dyrebørn – eller sammen med køer som Frankrigs tidligere præsident Jacques Chirac havde en forkærlighed for at blive fotograferet sammen med – altså i situationer hvor der ikke stilles kritiske spørgsmål.

Uanset ovenstående kritiks fortsatte relevans, er der dog stadig en hel del som er problematisk ved bogens forfaldstese. Det erkender Habermas da også selv i sit 2. forord bogen fra 1990 (som også er oversat i den danske udgave). Det ægger jo til kritisk refleksion når man holder idealtypen *borgerlig offentlighed*, som bl.a. defineres med hjælp fra Kants politiske filosofi, op imod nutidens medievirkelighed. Men at knytte denne idealtipe til fortiden og at bruge den som normativ målestok for historiens udvikling og nutiden er alligevel tvivlsomt.

Tager vi *datidens offentlighed* først, så var den næppe så idealtypisk i normativ forstand som man kan få indtryk af i værket. Jo, der var givet vis gode muligheder for at diskutere litteratur og politik i 1700-tallets kaffehuse, men det var utvivlsomt et meget begrænset udsnit af befolkningen som sad derinde og "klogede sig". Det var formodentlig primært mænd med en vis dannelse, uddannelse og økonomisk formåen – med andre ord den gruppe som senere brugte de samme ressourcer til at opnå politisk magt. Den klassiske borgerlige offentligheds begrænsninger var altså af samme type som det klassiske græske demokratis. Her var det kun frie borgere som deltog i demokra-

tiet og derfor et særdeles begrænset udsnit af befolkningen. Imod Habermas' forfaldstese kunne man jo argumentere for at det ikke er offentlighedens *forfald* som indledes i slutningen af det 19. århundrede, men derimod dens *stigende demokratisering* fordi det først er omkring dette tidspunkt at arbejdere, kvinder, personer uden formue og senere unge, arbejdsløse m.fl. begynder at kunne gøre sig gældende i offentligheden.

Tager vi *nutidens offentlighed*, der altså hævdes at være kendetegnet ved forfald, så rummer den ikke kun undertrykkende, men også frigørende elementer. Nutidens offentlighed er ikke kun styret af manipulatoriske mediemoguler, men er også kendetegnet ved en lang række kritiske modkulturer – der fx producerer kritiske dokumentarfilm om naturødelæggelser, oprindelige folk, dissidenter i øst, vest, syd og nord, den amerikanske våbenkultur og meget mere. Habermas lægger som nævnt selv lidt luft til forfaldstesen i sit nye forord fra 1990 og argumenterer for at nutidens offentlighed måske snarere er kendetegnet ved *ambivalens* end ved forfald (s. 44). Efter min opfattelse er *ambivalens* også et langt bedre begreb end begrebet *forfald* der postulerer en guldalder der var bedre end nutiden.

Nutidens offentlighed er i kraft af de mange trilliarder bits, der siden 1962 er løbet gennem TV, mobiltelefoner, Internettet osv., ikke kun kendetegnet ved manipuleret publicitet, men også ved en høj grad af *anarkisme*. Godt nok sidder store medieimperier på TV, aviser og dele af Internettet, men netop Internettet åbner også mulighed for et væld af selvorganiseret informationsudveksling, diskussion og refleksion via Facebook, Twitter, diverse blogs mm. Selvfølgelig har denne udvikling også sine problemer bl.a. fordi man risikerer at drukne i et "informations-overload" som udvander mulighederne for en meningsfuld og sammenhængende diskussion der potentielt kunne lede til kollektiv politisk handlen. Men potentialet for diskussion, kritik og selvorganiseret politisk handlen er til stede hvilket er grunden til at Internettet overvåges og censureres i en lang række stater rundt omkring i verden.

Internet-offentligheden rejser også hele problematikken omkring fildeling og fri udveksling af information vs. kunstneres og virksomheders ophavsret til musik, bøger, film, software mm. Alt dette er dele af nutidens til dels anarkistiske offentlighed hvor pop og politik blandes på måder som vanskeligt indfanges ved hjælp af det rationalistiske begreb om en borgerlig offentlighed. Derfor er et andet problematisk træk ved bogen dette meget rationalistiske begreb om offentligheden. TV er iflg. Habermas en af offentlighedens forfaldsformer, for udbredelsen af TV betyder at "den selskabelige diskussionsform forsvinder til fordel for fetichen af fællesskab som sådan" (s. 237). Habermas argumenterer således for at det *kulturræsonnerende publikum* ud- eller måske nærmere afvikler sig til fordel for det *kulturkonsumerende publikum*, og at det som går tabt bl.a. er "den levende dannelsesstradition fra de foregående generationers ivrigt læsende storborgerfamilie" (s. 242). Om massekulturen hedder det:

Ja, massekulturen har netop fået sit tvivlsomme navn ved at dens udvidede omsætning opnås gennem tilpasning til de afslapnings- og underholdningsbehov, som forbrugergrupper med et relativt lavt dannelsesniveau har, i stedet for omvendt at danne det udvidede publikum til en kultur, hvis substans er ubeskadiget (s. 245).

Både datidens og nutidens TV-publikum er imidlertid, som medievidenskabens receptionsforskning har vist, mere aktiv og bearbejdende i sin modtagelse end Habermas havde blik for. Til Habermas' forsvar skal det siges at dette netop er noget som *senere* forskning, altså siden 1962, har slået fast. Britiske medieforskeres teori om "brug og tilfredsstillelse" fra 1970'erne viser, netop i relation til TV, at seere gør forskellig brug af TV-mediet. Det bruges til underholdning, men også til at opfange og holde sig ajour med alskens information der kan anvendes i social interaktion, til søgning efter rollemodeller mm. Det skal dog også noteres at Habermas selv vedkender sig i det nye forord fra 1990 (s. 25) at tesen om overgangen fra det *kulturrræsonnerende* til det *kulturkonsumerende* publikum var utilstrækkelig og lidt for præget af Adornos elitære kritik af massekulturen og kulturindustrien (s. 25).

Når kritikken af det *kulturkonsumerende publikum* skal nævnes her, så skyldes det imidlertid også at tesen om offentlighedens forfald baserer sig på en problematisk antagelse om at den borgerlige offentlighed kan adskilles fra andre, mindre dannede og mindre reflekterede former for offentlighed. I det første forord til bogen fra 1961 skriver Habermas at han afgrænser sig fra at skrive om den såkaldt *plebejiske offentlighed* – former for politisk offentlighed blandt "udannede folk". Uanset at man nok bedre kunne adskille den dannede (borgerlige) offentlighed fra udannede (plebejiske) former for offentlighed i det 18. og 19. århundrede, så var det formodentlig allerede den gang problematisk. Den litterære offentlighed, som Habermas karakteriserer som et forstadie til den politiske offentlighed, har altid været præget af vekselvirkning mellem det lav- og det højkulturelle – bl.a. i kraft af forfattere der producerer værker med referencer til begge litterære registre. Dostojevskijs *Forbrydelse og Straf* kan eksempelvis både læses som et værk om de store eksistentielle spørgsmål, men også som en spændende kriminalroman.

Adskillelsen er også problematisk fordi kritikken af offentlighedens forfald jo bygger på at der i et eller andet omfang fandtes en uspoleret (rationel) offentlighed som er gået i opløsning i pop og underholdning. Naturligvis er det ikke forkert at der er en stærk tendens i nutidens mediebillede til at underholdning erstatter rationel diskussion. Men som allerede påpeget i relation til udvidelsen af offentligheden til at indbefatte kvinder, arbejdere og unge, så skal man stadig huske på at offentlighedens producenter og forbrugere i dag er en langt mere broget skare, end den gang det kun var de dannede mænd fra borgerskabet som deltog i diskussionerne. Udvidelsen af offentlighedens kreds af deltagere betyder uvilkårligt at de interesser, normer, værdier og ud-

tryksformer, som dermed afspejler sig i offentligheden, bliver mere brogede. Dette kan man naturligvis godt kritisere, men hvis man ser en mere inkluderende offentlighed som et ideal, må man formodentlig også acceptere et vist pres på de rationelle og elitære diskursformers indflydelse på samfundsliv og politik.

Hertil kommer at idealet om en borgerlig offentlighed tenderer til at fraskrive underholdning et emancipatorisk politisk potentiale som underholdning og underholdere med kritisk-politisk kant imidlertid godt kan have. Tænk eksempelvis på musikere eller skuespillere som engagerer sig politisk – fra Billy Holiday ("strange fruit") over Brigitte Bardot (pelsdyr) til Bob Geldorff (Afrika) og Bono (diverse). Pointen er at politik og pop blandes, og at nutidens "plebejer-offentligheder" også repræsenterer refleksion og handling med politiske konsekvenser som man med et rationalistisk offentlighedsbegreb ellers vil være tilbøjelig til at fraskrive disse. Hvis det er tilfældet, tager det noget af luften ud af Habermas' forfaldstese og idéen om ødelæggelsen af en tidligere eksisterende "dannet" offentlighed hvor man drak kaffe, debatterede litteratur og politik og herigennem søgte at udøve sin offentlige autonomi med henblik på at påvirke lovgivningsprocessen. Selvom underholdning og rationelle politiske diskussioner ofte væves sammen i nutidens offentlighed, er dette måske ikke nogen katastrofe da et lødigt talkshow eller politisk satire i mange tilfælde både kan underholde og oplyse på samme tid.

Dette er ikke et argument for at overvurdere populærkulturens politiske betydning. Uanset at nogle kunstnere, musikere, skuespillere eller talk showværter utvivlsomt har et stærkt engagement i forskellige samfundsspørgsmål, kommer man alligevel til at overveje om politiske budskaber, der kommer ud af munden på en popmusiker, i nogle tilfælde blot er et endnu et middel til at opbygge og brande et navn og et produkt. Disse politiske budskaber præges i hvert fald i betydeligt omfang af de medier der også medvirker til deres distribution. Og sammenligner man de kommunikative og økonomiske ressourcer der er koncentreret i nogle af nutidens medieimperier, med det offentlige fokus eller de økonomiske midler en støttekoncert eller et talk show kan genere, så er det nok stadig de førstnævnte aktører som besidder langt størst magt og indflydelse. Dette gælder også selvom Internettet via (lovlig) distribution af ny autonomt produceret musik, anden (ulovlig) fildeling af ophavsretligt beskyttet materiale mm. har udfordret visse medieselskabers økonomiske magt.

Uanset at underholdning og oplysning i visse tilfælde ikke behøver at udelukke hinanden, skal dette altså ikke gøre en blind for de magtforhold som kendetegner nutidens mediebillede. Dette forhold rejser spørgsmålet om betydningen af den modvægt til *den manipulatoriske publicitet* som Habermas skitserer i slutningen af *Borgerlig Offentlighed*. Her forudsiger Habermas at "det publikum af individuelle privatpersoner der ikke længere er intakt", vil blive "erstattet af et publikum af organiserede privatfolk" (s. 325) – fx forbrugeror-

ganisationer. Derfor mener Habermas også, uanset hans egen forfaldstese, at der fortsat er åben strid mellem *kritisk publicitet* og *manipulatorisk publicitet* (s. 329). Mange af nutidens sociologer er formodentlig enige om at bl.a. ngo'er kan have betydning som modvægt til politiske partiers, den offentlige forvaltning og store virksomheders magt. Der er næppe tvivl om at det i dag kun er organisationer, og ikke enkeltpersoner, med udspring i det civile samfund der kan matche den magt som er koncentreret i partier, forvaltning og virksomheder. Ngo'erne er dog også selv en del af nutidens mediebillede og dermed underlagt dens organisatoriske mekanismer og imperativer. Ngo'erne er ofte nødt til at strømline budskaberne for at slå igennem i offentligheden og for at sikre fortsat synlighed, medlemstilgang og økonomisk fundament. Disse processer har ført til at nogle organisationer kan kritiseres for mangel på internt demokrati. Ngo'erne er altså selv aktører i en markedsstyret offentlighed – som dog ville være endnu mindre demokratisk og flerstemmig, og dermed endnu mere *manipulatorisk*, uden deres medvirken.

Er bogen *Borgerlig Offentlighed* stadig relevant? Svaret er ja, selvom særligt opkomsten af interaktive medier som Internettet får nogle af analyserne til at fremstå lidt bedagede, og selvom Habermas allerede i borgerlig offentlighed begyndte at rulle et meget rationalistisk begrebsapparat ud som afskærer blikket for mere dionysiske oplysnings- og frigørelsesformer. Men bogen er faktisk, som den amerikanske sociologiprofessor mente, en af Habermas' bedste bøger – også fordi det er en af de bøger hvor Habermas gør sig mest umage med at forankre sine teoretiske argumenter og ideologikritiske analyser i historisk sociologi og sociologiske undersøgelser af massemedier, forbruger- og vælgeradfærd mm. Vekselvirkningen mellem nyskabende samfundsteori og empiriske analyser der sandsynliggør relevansen af de teoretiske begreber, er ofte det der skaber et spændende sociologisk værk. Bogen giver dermed også et glimrende indblik i det historisk-empiriske grundlag som Habermas' tænkning har udviklet sig ud fra. Man tænker næsten, at Habermas' forfatterskab havde været bedst tjent med at han havde holdt fast i denne mere empirisk forankrede arbejdsmetode, altså også i nogle af de senere værker hvor diskussionspartnerne i højere grad har været filosoffer og i mindre grad empirisk arbejdende sociologer.

Men læs selv bogen i den nye glimrende danske oversættelse og diskutér så, naturligvis over en rygende hed kop kaffe, med kolleger eller andre hvor skidt (eller godt) det egentlig står til med nutidens offentlighed.

Frederik Thuesen

E-mail: frt@sfi.dk